

ԱՄԱ

ԱՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

b. SUPH

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1903

Pbb 1

ԱՐԴԻ ՀԱՆԳԻՆԸ
-ԵՎ այսպիս կատար մէկուն մէջ
«Մուրճ» կը վերջին թիւերէն մէկուն մէջ
Անսահբասի 1902ի Ե. թիւով կրեւ ցած «Մրդի
հայերէնը» տիազոսով յօդուածիս մասին հրա-
արակած է քննազատական մը՝ ուր սէկէ ա-
ւելի անձշութիւններ կան։ «Մուրճ»ի յօ-
դուածալիքը կը մեզազրէ ինձի որ ըսած
ՇԼԱՄ թէ ոռուահայ գրողները կը զսրծածն
ասհասարակ «այսիմալովիա», «ակնագոխիա»,
«գնմիերատուր», «կրթակիւա», «արծովիա» պէս
բառեր։

ա. Վերջին եթիու բանեմբ, կ'ըսէ Ալու
մեղանում դործածական են, բայց հե
քըքքական կը լինէր խմանալ թէ ո՞ր
է պ. Զօրանեան մենել որ առհամարակ
առայր գործածէր ալսիլսուղիա, ո՞ր
գոլսիաց ռազմմբատուր բանեմբ ։

ՏհՏ

զրագներուն՝ լեզուին հայկական դրումը բար-
գելու, զարձեալ կան գրողներ՝ որ այդ առեւ-
լորդ» օտարաբանութիւններէն մն խուսա-
փէր. պ. Ահարոննեան իսկ, —որ սակայն Հայոց
արդի լաւագոյն դրազեաններէն մին է եւ, շատ
համեղ, շատ հարազատ հայերէն ըլ կը գրէ. —
Նրեամբ կը վարակուի այդ «մշակային» լեզուին
ազգեցաւթենէն. «Խոալիքայում» տիպուսվ իը
գեղեցիկ յօդուածներուն մէջ կը տեսնեմ «քե-
լիչք», «էսօլսա» , «մնաւա: որդքող» , «Փա՛հառ»,
«աիլլ եմա» , «արտիսա» , «պողա» . «Ղուլա»,
«Էքսապէ» պէս բասեր, «օրոնց զործածու».
Թիւնը բացարձակապէս աններելի է, որոյնէ-
տեւ անոնց լիսակատար համարժէքը ներլայա-
ցնող բառեր կան հայերէնի մէջ :

«Մուրճ»ի յօդուածակիրը կը մնաղրէ ինձ
որ արևելեան աշխարհաբարբն հիմքը թիֆ-
վիսի բարբառն համարած ըլլամ եւ ոչ թէ Ա-
րաբատեան բարբառը . այդ դիտողութիւնը
ճիշդ է , (ես միշտ կը խոսապվանիմ սխալ մը
զոր գործած եմ , եւ գոն ալիսի ըլլայի եթէ
«Մուրճ»ի եւ մանաւանդ «Մշակսի գրունեցը
այդ տարբական պարտաճանաչութիւնը գտնէ
մէկ անդամ մը ցոյց տուած ըլլային՝ շատ ա-
ւելի ծանր ու փափուկ պարագաներու մէջ) և
Բայց ընաւ ճիշդ չեն այն միւս դիտողութիւն-
ները որ առող կը աշխարբեն .

Հաղպարհանց, կը գրէ յօդուածագիրը՝ իմ
պարմերու թիւնս հերքել ջանալով։ ա-

բեւելեան լեզուի հիմնով չէր եւ չէր էլ կարող լինել . անհատը լեզու հիմնող չէ . միայն ժողովուրդը կարող էր այդպիսի բան անել ։ Նազարեանցից առաջ աշխարհաբար գրողներ ունեցել ենք, ահա «Վէրք Հայատանին», ահա աշխարհաբար աւետարանը, «Արարատ» շաբաթաթերթը, դրանցից ո՞րն է ցոյց տալիս թէ չատերը «կը դրէին լեզուով մը որ շատ մօտ էր արեւմտեան Հայոց լեզուին»։ Այդպիսի բան չէր կարող լինիլ, քանի որ արեւելեան Հայերի ժողովրդական խօսակցական լեզուն ունի այն անձնայատկութիւնները որոնք զանազանում են մեր այժմնան գրական լեզուն արեւմտեանից։ Այս տարբերութիւնը արհեստական չէ, նազարեանցից կամ մի ուրիշի ստեղծածը չէ, այլ բուն ժողովրդական լեզուի յատկութիւններից է բջիում։ Նազարեանցը պայմանագրում էր, ճիշդ է, բայց ոչ «գրաբարիստան հայերէնի դէմ», ինչպէս կարծում է պ. Զօպաննեանը այլ իսկական զուտ գրաբարի դէմ։ Ինքն նազարեանց հէնց գրաբարախառնաշխարհաբարի կողմնակից էր + բաւական է հէնց մի երես կարգալ նրա գրուածքներից, այս բանը հասկանալու համար + Նև այսպէս՝ նազարեանցը ոչինչն պատասխանատութիւնչունի. լեզու բաժանողը նա չէ եղել, նա միայն տեսաւ որ լեզուն վաղուց բաժանել է ինքը ժողովուրդն եւ ընդունեց այդ պատմական եղելութիւնը, լաւ իմանալով որ երկու լեզուից, երկու ծաղկից, ինչպէս ինքն էր առում, վնաս չկայ, եւ պէտք է թոյլ տալ որ ժամանակը կարգադրէ այդ հարցը։»

Բացարձակապէս սխալ է կարծել թէ «անհատ լեզու հիմնել չի կրնար» . «լեզու հիմնել» ըսելով լեզու մը ամբողջութեամբ արուեստականորդն շինել չենք հասկնար անշուշտ, այս ագփի մը ժողովրդական բազմաթիւ բարբառներուն մէջէն մին ընտրել, զայն կոկել, եւ խոշոր գործով մը զայն ամբողջ ազգին «գրական» լեզուն դարձնել։ «Մուրճ»ի յօդուածագիրը եթէ գրական պատմութեան լրջօրէն ծանօթը ըլլար, պիտի գիտնար որ եթէ կան ազգեր ուրաց մէջ այդ գործը կատարուած է խումբ մը գրագէտներու յաջորդական ճիզերուն շնորհիւ, կան ալ ժողովուրդներ որոնց մէջ «միակ անհատ» մը այդ գործը կառարած է . Տանթէ «հիմնեց» գրական իտաւերէնը, նոյն դերը կատարեց Զոսըր՝ անգլիներէնին համար։ Արեւմտեան Հայոց մէջ, կարելի չէ առհամ մը մատնանիք ընել ր իր միակ ճիգովը արեւմտեան աշխարհաբարին վերջնական ձիւը տուած եւ դայն Հա-

սարակութեան տիրական լեզուն դարձուցած ըլլայ . արեւմտեան աշխարհաբարը զոր այսօր ունինք, արդիւնքն է մէկ դարու մէջ ետեւէ ետեւ եկող եւ այլեւայլ կոիւներու . վարանումներու, փոփոխութիւններու մէջէն անցնող բազմաթիւ զրագէտներու ջանքին։ Արեւելեան Հայոց մէջ աշխարհաբարը հաստատուած է աւելի արագ կերպով, եւ՝ ըստ իս՝ Ս. Նազարեանցն է որ, նալբանգեանին եւ «Հիւսիսափայլ»ի խումբին հետ, որոնց պետն ու ներշնչիչն էր, այդ գործը սկսած, եւ վերջնապէս յաջողցուցած է : Վիճելի կէտ մը եթէ կայ, այն է թէ արեւելեան աշխարհաբարին հիմնարկութիւնը պէտք է նազարեանցին թէ Արովեանին վերագրել. Արովեան էր որ առաջին անգամ «խօսուած լեզուով» շարագրեց «գլուխ գործոց» մը . բայց իր «խօսուած լեզուն» Քանաքեռի գիւղական մասնաւոր բարբառն էր, եւ եթէ ուրեմն խօսուած լեզուով զրելու «ձրգտում»ը ինքն է որ մտցուց Արեւելեան Հայոց մէջ . իր վէպը չէ որ արեւելեան արգի աշխարհաբարին առաջին օրինակը տուաւ . ճիշդ է որ Արովեան «Վէրք Հայատանի»ն զատ թօղած է նաեւ «Պարապ վախթի խաղալիք» տիտղոսով ոտանաւորներ, որոնք գրուած են աշխարհաբարով մը որ արգի արեւելեան աշխարհաբարին նախատիպարն է . բայց այդ «Պարապ վախթի խաղալիք»ը չէ ունեցած այն տարածումը, այն ազդեցութիւնը զոր ունեցաւ նազարեանցի «Հիւսիսափայլ»ը . Արովեան. այսպէս, ուհիվրան է եղած, եւ նազարեանց հիմնարկուն, վերջնական կազմակերպիչը . նազարեանց է որ կռուած է վեճռական կռիւր աշխարհաբարին համար եւ վերջնական յաղթանակը տարած է : Ատոր համար է որ կարելի է ըսկել թէ նազարեանցն է հիմնողը արեւելեան աշխարհաբարին։

Սխալ է դարձեալ թէ երկու լեզուէ, «երկու ծաղկէն վնաս չկայ» : Տարակոյս չկայ որ լաւադոյն պիտի ըլլար եթէ Հայերը միակ գրական լեզու մ'ունենային այսօր, երկու լեզուի գոյութիւնը անախորժ բան մըն է ու վնասակար, իրաւունք ունեի ըսկու . թէ նազարեանցի ատեն կային դրոշներ որ արեւմտեան աշխարհաբարին մօտ լեզուով մը կը դրէին».

այսպէս, թ . Պատկանեանի եւ Նալբանդեանի ու տանաւորներէն շատերը գրուած են այնպիսի լեզուով մը ուր արեւմտեան աշխարհաբարի շատ մը տարրեր կան (թերեւ անոր համար որ նոր Նախիջեւանցի էին այդ գրողները եւ նոր Նախիջեւանի բարբառը շատ կը նմանի պուսական բարբառին) . եթէ Նազարեան եւ իր աշակերտները այդ գրական խառն աշխարհաբարը արարատեան բարբառին ուղղութեամբ զահելու տեղ՝ ողուսական գրական լեզուին ուղղութեամբ կոկէին, այսօր միակ լեզու մը կ'ունենայինք :

Սխալ է գարձեալ կարծիլ թէ Նազարեանց կը մաքառէր «միմիայն» գրաբարի դէմ, եւ թէ իր աշխարհաբարը գրաբարախառն աշխարհաբար մըն էր : Նազարեանց կը մաքառէր գրաբարին եւ դրաբարախառն աշխարհաբարին դէմ միանգամայն, եւ իր աշխարհաբարը , բաց ի մէկ քանի աննշան մանրամասնութիւններէ , զուտ աշխարհաբար է, չատ նման՝ հիմքին մէջ՝ այսօրուան արեւելեան աշխարհաբարին : Գրաբարախառն աշխարհաբարը կը կազմուի գրաբարի եւ աշխարհաբարի «քերականութեանց» խառնուրդէն, եւ Նազարեանց ատոր կը հակառակէր Գրաբարի ոճերով, ատութիւններով աշխարհաբարը զարդարելը , ինչ որ Նազարեանց կը ձգտէր բնել, աշխարհաբարի ողոյն դէմ մեղանչել չէ :

Վերջապէս, «ԱՄՌԵՐ»ի յօդուածագիրը գիտակցարար կը խեղաթիւրէ իմ մտածումն երբ կ'ըսէ թէ ես կը պահանջեմ որ Թթվահայերը անպատճան եւ մի՛շտ «Ճէյմս Պրայս», Կամպէթթառ գրեն եւ ոչ «Ճէյմս Բրայս ու Գամբեդգաս» : Ես բացատրած էի թէ՝ նկատի ունենալով այն ձեւը որով արեւմտեան Հայերը կը հնչեն հայերէն բաղաձայնները , անկարելի է այժմ «Ճէյմս Բրայս եւ Գամբէտա» դրել առանց «Tchamex Price» եւ «Kampedda» կարդալու վտանգին ենթարկուելու . ըսած էի իւ ասուազարձութեան այդ բարենորոգումը կարելի կրնար գառնալ միայն այն ատեն երբ մնը այրինարաւաններուն եւ քերականութիւններուն մէջ որէնք մը զրուէր եւ ընդունուէր՝ որուն համեմատ այդ բալմայնուրը յատուկ ահուններուն մէջ բացառութեամբ տարբեր

կերպով հնչուէին : Մինչեւ որ այդ որութիւնը չառատատուի եւ չփարածուի, անկարելի է այդ տառադարձութեան փոփոխութիւնը գործադրել : Ճշմարիտ է որ այդ առաջարկութեանս որոշ եւ վճռական ձեւ մը չէի տուած , որովհետեւ բոլորովին ապահով չեմ թէ ան կարող է յաջողիլ — եւ այս մասին պ . Մեյնէ ինձնէ աւելի սկեպտիկ է : — այդ խնդիրը կարծուածէն աւելի կնճուտ է եւ փափուկ . եթէ յատուկ անուններուն մէջ, «Գոր ըի , «Դէն մի պէս, եւն արտասանեն այսուհետեւ Տաճկահայերը , ճի՛դ է որ օտար բառերը հայացնելու մէջ Ռուսակայուց սխամեմին համաձայնած պիտի ըլլան , բայց պիտի ստիպութին միանգամայն հնուց մնացած բոլոր հայ եւ օտար անունները որո՞նք այդ սխալ բայց արեւմտեան Հայոց մէջ զարերէ ի վեր՝ լեզուական հզոր օրէնքին մը աղղեցութեամբ՝ ընդունուած , առածուած , քարացած արտասանութիւնն առած են , առարկուած մը հնչել, փոխանակ Vartan , Bedros , Guiragos , Kapriel , Kaspar , եւն , հնչելու , ինչպէս զարժուած են հնչել զարերէ ի վեր՝ Vardan , Petros , Kirakos , Gabriel , Gaspar , հնչել . եւ ասի ո՛չ միայն դժուար է , այլ չեմ զիտեր թէ մարդ իրաւունք ունի՞ , եւ զուական օրէնքներու հաւատարիմ կը մնա՞յ , ատի պահանջնելով . միայն արեւմ . Հայոց մէջ չէ որ այդ հնչումներու փոփոխութիւնը կ'երեւնայ . Խտալացիք «Ճուղէրբէ» կ'արտասանե , ու Թրանսացիք Ժողէֆ «Քարբիէլ» եւ «Քամբաւ» կը հնչեն , ինչ որ Լատինք Gabriel եւ Gaspar կը հնչեն . բայց այդ բոլոր ժողովուրդները մտքերնէն չեն անցըներ փոխել իրենց հնչումը եւ սկզբնական , ճշգագոյն հնչումը վերստանալ : Մենք արեւմտեան Հայերս կրնանք «բաղձանք» մը զզալ արեւելեան Հայոց պէս հնչել բաղաձայնները՝ զոնէ յատուկ անուններուն մէջ (հասարակ բառերուն մէջ անկարելի է այդպիսի փոփոխութեան մը կարելիս թիւնն իսկ երեւակայել) , որովհետեւ մէ՛կ մողովուրդ մշն ենք եւ անախորժ է տեսնել որ նոյն ժողովրդին երկու հատուածները տարբեր կերպ պով կը հնչեն յատուկ անունները , նոյն իսկ լիրնց ազգային ամենէն սիրական անունները

բայց «Բաղձանքը» շատ քիչ անդամ կրնայ
յազթել լեզուական օրէնքներուն։ Լեզուի մը
մէջ կարելի է յաճախ անորութիւնները, անյն
իսկ յանդուցն, մտցնել և ընդունելի ընել
բայց, արգէն մտած, արմատացած բայցացած
սովորութիւնն մը նամակ սփակ ու պատ
դպուար է թիրամ անհնար ովերցնելու առաջ

Առաջ ըստէ մեռչ չեմ կրնար ինքզինքս
արդիւել գիտէ տայէ թէ բաւական վեմին
ւամբակը թւայի ինձի քննադատու թիւն մը ո՞՛
արդիւ հայերէնին գրեթէ քողոր կարեւորակույն
հարցերը վեճի գնուք յօդուածիւ մը մեջ միւիւ
այն առա կրկրորդական կւահը նկատողու-
թեան առած եւ էական կէտերուն վրայ պա-
ցարձակ լոռմիւն պահօն ըյայ այն պա-
տրուակավ թէ թրդ յօդուածիւ գրիսուորակը
արեւ մտեան հայերէնավ կը գրադի Անգի համար
այն առա շահեկան է արևեւեան հայերէնին
դարպացու մքան որպան արեւ մտեան ինը միւեւ շ
նոյն զզացումը կը սպասենք մեր արևերեան
պատուակի իցներէն հանգւակ մեր դրական չեւ
դումին կատարել աղործման խնդրուն ։ Եային
արգեն այս պատուածին մեջ հարցեր շատ չա-
կան որոնք այն փամ կը վիրաբերին արեւ եկան
հայերէնին որքան արեւմտեմանին ատոնցմէ ի-
խականի հարցը ալուրձիւ յօդուածիւ
դիրք աւելի լուրջ ընթացք մը ցոյց զուած
գիտի բլլար այդ հարցերուն վիրայ կար-
ծից մը բայցնելով քան չի դիմուուս

Մեր զբական լ'զուին՝ արեւելեան կամ՝ արեւ
մոլուան, շաբացագման համար, ամենակարևոր
է անհրաժեշտ տարր մըն կ դերանուններու
խպականին հաստատու մը ։ այդ անհրաժեշտու-
թիւնը՝ սկզբանը անհնար է ուրանաւ ։ զգութան
դերանունի սքակառ վեցու իւ մը մէջ խորոր
աղքատութիւն մը ։ մթաւթեան զփոթութեան
կամ կրկնութիւններով ծանրաբեռնեաւ թանձ-
րութեան աղքիւր մըն է ։ ապի արգելու զգա-
ցուած է մեր մէջ եւ ունի մասնիկին առա-
րածու մը որ վայրենութիւն մը պէտք թիւնէր
մեր ոսկեցարու գրողներուն կը որ սակայն
մեղի այսօր ամենաբնական կը թուի ապա-
ցուց մըն է թէ՛ պէտքին իրականութեան և
թէ՛ պէտքը գոհացնելու կարեւելութեան և

पुरुष विषयक विवाह के लिए यह विधि
नियमित रूप से अनुमति देती है।

միայ երկրորդ քայլն առնել, վճռականը — դե-
րանուններու իզականը հաստատել, ևս առա-
ջարկած էի արեւմտեան աշխարհաբարին հա-
մար՝ գենու, և էնորք, և էնով, ձեւին իր իշտ-
կան զերանուն զործածութիւնը։ առաջար-
կութիւնու արև մտեան զբոցներու մէջ զեռ
ո՞չ հակառակող գտաւ ո՞չ ալ ընդցրկու ։ իշ-
կարծեմ թէ օր մը ուշ կամ կանուխ, այլ ա-
ռաջարկութիւնը կ'ընդունուի, որովհետեւ ե-
ական պէտքի մը զարմանը կը բերէ եւ որով-
հետեւ լուծումը զոր կ'առաջարկեմ, անդուժ-
նական ու խորթչէ, Արեւելեան հայերէնի մէջ
կարելի է իր իզական զերանուն զործածեւ
«նէնորաշնորան, նորանից, նորանով, նորանը
եւնի» ձեւը, որ առաջ հոմանիշ էր «նա, նրա,
նրան, եւնա, ձեւին, եւ որ այժմ անցործածա-
կան է գարձած։ այ, Դանցեան այդպիսի ա-
ռաջարկութիւնը մը ըրած էր ասկէ քանի մը
տարի առաջ «Մուրճ»ին մէջ։ և արձագանդ
չէր զամոծ, աաաջարկութիւնը մը արձագանք
չդանելը երբեք ապացուց մը չէ որ օր մը արդ
առաջարկութիւնը տմւնեն պիսի չընդունուի
երկրիս զամանալն անգամ բնդունելու համար
մարդկութիւնը բաւական ժամանակ կոր բն-
ցուց ։ Ահա հարց մը, ամէն պարագայի մէջ՝
որուն վրայ կարծիք մը այլունելով «Մուրճ»ի
քննադատը աւելի ուժում բան մը ըրած պիտի
ըլլար քան թէ ամուլ խօսքաներու մէջ մո-
լորելով։